

“De Belgique j'ai assez peu de nouvelles...”

De correspondentie tussen Jan Brans en Pierre Daye, 1945-1950

Het Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) bewaart een belangrijk archief van de Brusselse journalist en politicus Pierre Daye. Daarin bevindt zich een aantal kopieën van de correspondentie tussen Daye en de Vlaamse journalist en politicus Jan Brans uit de periode 1945-1950.¹ In die tijd woonde Daye in Spanje en in Argentinië, terwijl ook Brans in Spanje verbleef. De brieven geven een interessant beeld van de wijze waarop gevluchte voormalige collaborateurs in het buitenland poogden te overleven, over de relaties met het vermaledijde en tegelijk beminde vaderland en over hun houding tegenover de repressie. Voorts wordt een tip van de sluier opgelicht over de contacten en de netwerken die ze onderhielden en over hun visie op de toekomst van België en Europa.

PIERRE DAYE EN JAN BRANS:

JOURNALISTEN EN POLITICI AAN DE RECHTERZIJDE VAN HET POLITIEKE SPECTRUM

Pierre Daye (Schaarbeek, 1892 – Buenos Aires, Argentinië, 1960) werd geboren in een gezin uit de hogere burgerij in Brussel. Tijdens de Eerste Wereldoorlog streed hij in Afrika met de Belgische koloniale troepen. Na de oorlog was hij actief als diplomaat en journalist. Hij bereisde zowat de hele wereld. In de jaren dertig trad Daye toe tot Rex, de partij van Léon Degrelle en hij werd lid van het partijbureau.² Op 24 mei 1936 werd hij voor deze partij tot volksvertegenwoordiger verkozen; hij bleef dit tot 1939.³ In de loop van de jaren nam hij meer afstand van Rex; hij voelde zich beter in de rechtervleugel van de Katholieke Partij. Hij was voorts journalist en publiceerde verschillende boeken, onder meer over de Belgische en de koloniale geschiedenis en politiek.⁴ Daye had voor en tijdens de oorlog contacten met

1. SOMA, AA 627, 505. Voortaan: SOMA; tenzij anders vermeld komt het bronnenmateriaal voor deze bijdrage uit dit dossier.

2. Léon Degrelle (1906-1994) richtte in 1936 de Rex-beweging op. Hij werd volksvertegenwoordiger in 1939. Tijdens de Tweede Wereldoorlog stapte hij met Rex in de collaboratie en hij streed aan het Oostfront. In 1945 vluchtte hij naar Spanje. Hij werd bij verstek ter dood veroordeeld.

3. P. Van Molle, *Het Belgisch parlement 1894-1969*, Ledeberg-Gent, 1969, p. 60.

4. Als journalist werkte hij onder meer voor *Le Soir* en *Le Nouveau Journal*.

Hij publiceerde onder meer: *Avec les vainqueurs de Tabora. Notes d'un colonial belge en Afrique*

een aantal groten der aarde, onder meer in Duitsland (Adolf Hitler, Joachim von Ribbentrop, Rudolf Hess) en in Spanje (Francisco Franco) en met paus Pius XII.⁵ In België onderhield hij goede relaties met het Hof.⁶ Tijdens de oorlog was hij onder meer commissaris-generaal voor Lichamelijke Opvoeding en Sport.

Op het einde van de Tweede Wereldoorlog vluchtte Daye vanuit Frankrijk naar Spanje. Na een tweetal jaren slaagde hij erin om naar Argentinië te vliegen. Daar kon hij in contact komen met de hoogste instanties, onder wie de charismatische president Juan Perón.⁷ Daye zette er onder meer een netwerk op dat zich bezighield met de immigratie van uit Europa gevluchte nazi's en hun medewerkers.⁸

Jan Brans (Sint-Truiden, 1908 – Antwerpen, 1986) promoveerde in 1932 tot doctor in de rechten aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij vestigde zich als advocaat in Antwerpen, maar publiceerde intussen over de Vlaamse beweging in onder meer *Nieuw Vlaanderen* en in de brochurereeks van de Volksuniversiteit Herman Van den Reeck. In het begin van de bezetting werd hij hoofdredacteur van *Volk en Staat*, het dagblad van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Hij toonde zich in dit dagblad en in diverse publicaties een voorstander van de oprichting van een Vlaamse of een Groot-Nederlandse staat in een Groot-Germaans rijk.⁹ In 1943 en in 1944

orientale allemande, Paris, 1918; *La jeunesse et l'avènement de Léopold III*, Paris, 1934; *Léopold II*, Paris, 1934; *Vie et mort d'Albert Ier*, Paris, 1934; *Le Congo belge*, Bruges, 1936; *Rex et notre empire colonial*, Bruxelles, 1936; *Léon Degrelle et le rexisme*, Paris, 1937; *Etudes de politique belge*, Louvain, 1938; *Petite histoire parlementaire belge*, Bruxelles, 1938; *L'Europe aux Européens*, Bruxelles, 1942; *Trente-deux mois chez les députés*, Bruxelles, 1942.

5. Adolf Hitler (1889-1945) richtte de Nationaal-socialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) op. Hij leidde Duitsland van 1933 tot 1945.

Joachim von Ribbentrop (1893-1946) sloot zich in 1932 aan bij de NSDAP. In 1938 werd hij minister van Buitenlandse Zaken van Duitsland. Hij werd in 1946 ter dood veroordeeld en geëxecuteerd.

Rudolf Hess (1894-1987) trad toe tot de NSDAP en werd plaatsvervanger van Hitler. In 1941 vloog hij naar Groot-Brittannië met een voorstel om tot een vrede met Duitsland te komen. Na de oorlog werd hij tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

Francisco Franco y Bahamonde (1892-1975) was een Spaans generaal. Hij voerde in 1936-1939 de nationalistische opstandelingen aan in de Spaanse burgeroorlog. Nadien leidde hij Spanje als dictator tot aan zijn dood.

Pius XII (1876-1958), eigenlijk Maria Giuseppe Giovanni Eugenio Pacelli, was paus van 1939 tot 1958.

6. U. Goñi, *The real Odessa. How Perón brought the Nazi War Criminals to Argentina*, London-New York, 2002, pp. 78-90.

7. Juan Domingo Perón (1895-1974) was een Argentijns militair en politicus. Hij was president van Argentinië van 1946 tot 1955 en van 1973 tot 1974. Hij claimde een derde weg – het peronisme – te bewandelen tussen kapitalisme en marxisme, waarbij hij in de praktijk een corporatistische en solidaristische maatschappij voorstond. In 1955 werd hij afgezet bij een staatsgreep, maar hij keerde in 1973 na verkiezingen terug.

8. U. Goñi, *The real Odessa [...]*, pp. 90-92 en 163-192.

9. Voor de oorlog publiceerde Brans onder meer: *Geschiedenis en politiek*, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1937; *Het Dietsche bewustzijn in Zuid-Nederland. Bijdrage tot de geschiedenis der Zuidelijke Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1938; *De illusie der historische lotsverbon-*

maakte hij twee reizen naar Spanje, waar hij naar eigen zeggen onder meer contacten legde met vertegenwoordigers van de Belgische regering in Londen. Van de tweede reis keerde hij niet terug, naar hij later beweerde omdat de landing van de geallieerden in Normandië dit onmogelijk maakte.¹⁰ Hij kon alleszins in Spanje blijven.

Vanuit Spanje werkte hij mee aan diverse kranten en tijdschriften. Hij publiceerde bijdragen en boeken over kunsthistorische onderwerpen. In 1957 verhuisde hij naar de Duitse Bondsrepubliek en in 1968 keerde hij naar België terug. In de late jaren zeventig was hij betrokken bij de oprichting van het Vlaams Blok en van de Vlaams-Nationale Debatclub.¹¹

VLUCHTELINGEN IN EEN SCHARNIERPERIODE

Pierre Daye en Jan Brans verbleven in Spanje en in Argentinië op een ogenblik dat er heel wat in beweging was in de wereld. Op de zekerheid van de nederlaag van de Asmogendheden en van hun collaborateurs in de (voormalige) bezette gebieden, volgde de onzekerheid van de inrichting van een nieuwe wereld. De nieuwe krachtsverhoudingen tussen de grootmachten en de kleinere staten dienden vastgelegd. Europa werd verscheurd door de beginnende Koude Oorlog. De rechtse totalitaire regimes waren vernietigd (Duitsland, Italië) of werden door de democratische en de communistische landen met de nek aangekeken (vooral Spanje, in mindere mate Portugal). In Argentinië bewandelde het regime een wankel 'derde weg tussen communisme en kapitalisme'. In de praktijk ging het om een mengeling van populisme, elementen uit het Italiaanse fascisme en uit het socialisme, overgoten met een nationalistische, anti-Amerikaanse saus. Het ligt voor de hand dat vluchtelingen met een nationaal-socialistisch verleden precies in die landen een onderkomen vonden. Maar hoe oordeelden ze zélf over het gewijzigde wereldbeeld? In welke mate voelden ze zich of waren ze effectief betrokken bij de regimes van hun nieuwe thuislanden? Wat vonden ze van de ineensstorting van de rechtse totalitaire machten en van de ontwikkeling van de gepolariseerde wereld in de Koude Oorlog?

Aansluitend hierbij is het interessant om na te gaan in welke mate er zich contacten ontwikkelden tussen de Belgische vluchtelingen onderling, en tussen de uitwijkelingen uit de diverse landen van de As, hun bondgenoten en de bezette

denheid, Antwerpen, 1939; *Het zelfstandigheidsnationalisme in de Vlaamsche Beweging*, Antwerpen-Amsterdam, 1940. Tijdens de oorlog publiceerde hij onder meer: *Bevolking en levensruimte der Nederlanden*, Antwerpen, 1941; *De Rijksgedachte*, Antwerpen, 1942; *Ons Volk en zijn Taal*, Antwerpen, 1943.

10. Over de twee reizen, zie: Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tiel-Gent, 1994, p. 571; E. Raskin, *Gerard Romsée. Een ongewone man, een ongewoon leven*, Antwerpen-Baarn, 1995, pp. 317-320.

11. E. Vandewalle & Br. De Wever, *Brans, Jan*, in: R. De Schryver, e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tiel, 1998, dl. 1, pp. 593-594.

gebieden. Zowel in Spanje als in Argentinië strandden immers militairen, politici, diplomaten, journalisten en andere personen – vooraanstaanden zowel als voetvolk – uit Duitsland, Italië, Vichy-Frankrijk, Kroatië, Roemenië, België en andere landen. Bestonden er onderlinge contacten? Werden die gestructureerd – verenigingen, netwerken – of ging het om geïsoleerde ontmoetingen? Wat was het resultaat van die contacten op politiek of sociaal vlak?

Het spreekt vanzelf dat de naoorlogse vluchtelingen in het algemeen veel belangstelling hadden voor wat in hun land van herkomst gebeurde. België beleefde in de tweede helft van de jaren 1940 een woelige periode, met onder meer de evolutie van de koningskwestie, de repressie van het incivisme en het moeizame economische herstel. Door hun verblijf in het buitenland werden Pierre Daye en Jan Brans noodzakelijk veroordeeld tot de rol van toeschouwer. In welke mate waren ze op de hoogte van de ontwikkelingen in België? Wie waren hun contacten? Hoe reageerden ze op wat ze vernamen uit en over België? Hoe blikten de correspondenten en de kringen van bannelingen terug op de oorlog en de collaboratie? Kwam het Vlaams-nationalisme aan bod, of beperkten de beschouwingen zich tot de veroordelingen tijdens de repressie?

Het leven in Spanje en Argentinië van de jaren 1940 was niet gemakkelijk. Spanje was ronduit een arm land, dat de sociale en economische gevolgen van een sinds eeuwen verstarde maatschappij, van een verschrikkelijke burgeroorlog en van een geïsoleerde positie tijdens en na de Tweede Wereldoorlog met zich meesleepte. Er bestond in Europa en Amerika weinig animo om diepgaande economische samenwerking aan te gaan met een fascistoïde regime dat niet in staat bleek de eigen bevolking behoorlijk te voeden, te kleden en te huisvesten. De overheid was er inert, corrupt en achterdochtig, zeker tegenover inwijkelingen. Argentinië bood meer perspectieven: einde jaren 1940 groeide de economie spectaculair en het regime ontvouwde plannen voor een massale immigratie. Het land was ambitieus en reikte zelfs de helpende hand aan oud-kolonisator Spanje. Het enthousiasme bekoelde echter snel toen bleek dat de overeengekomen wisselwerking in de praktijk werd ondermijnd door een inhalige en schraapzuchtige houding van Spanje. Omstreeks 1950 vertraagde in Argentinië de economische ontwikkeling, terwijl ook het regime van generaal Perón meer en meer werd gecontesteerd. Daye, Brans en de andere vluchtelingen ondervonden aan den lijve hoe het dagelijkse leven in deze landen werd ingevuld. Uit de correspondentie leren we in welke mate dit hun keuze voor hun verblijf bepaalde.

WEL OF NIET NAAR ARGENTINIË?

Hoe kenden de beide correspondenten elkaar? Een aanwijzing hierover vernemen we uit documenten die te maken hadden met de gevangenschap van Brans in Spanje in het najaar van 1945. Van 26 september 1945 tot 11 november 1946 verbleef

hij immers in verschillende gevangenissen in Madrid en omgeving. Hij was aangehouden op verzoek van het Belgische gerecht.¹² Daye getuigde over zijn bekendheid met Brans bij een Spaanse notaris, naar aanleiding van de pogingen van Brans om de Spaanse gevangenis te kunnen verlaten.¹³ Kennelijk had Brans aan de Spaanse autoriteiten enkele namen opgegeven van personen die te zijnen gunste konden getuigen. Daye kweet zich voortreffelijk van deze taak. Hij stelde dat hij Brans kende door hun beider activiteiten als journalist. Hij voegde er in één adem aan toe dat hij nooit een kwaad woord over de Vlaming had gehoord. Maar de politieke tegenstanders waren nu eenmaal aan de macht in België en die beschouwden hem als een collaborateur die zwaar diende gestraft. Dat was, volgens Daye, de reden waarom Brans een beroep deed op de genereuze gastvrijheid van de Spanjaarden: *“Il est, à mes yeux, un réfugié politique”*. Vooral nog mocht de tussenkomst niet baten: Brans bleef nog een tijd in gevangenschap.

De Spaanse regering weigerde inderdaad Brans uit te leveren aan het Belgische gerecht. In de loop van 1945 was de voormalige hoofdredacteur bij verstek ter dood veroordeeld.¹⁴ Dat bracht onder meer mee dat hem de Belgische nationaliteit werd ontnomen indien hij niet binnen zes maanden was gevat of tegen het vonnis verzet had aangetekend.¹⁵

Brans bleef intussen langer dan een jaar opgesloten in een hospitaal-gevangenis, in het gezelschap van Duitse journalisten, ambtenaren en partijfunctionarissen. Die moesten wel naar hun land terugkeren.¹⁶ Soms kwam Daye eens op bezoek.¹⁷ Pas op 11 november 1946 kwam Brans vrij, met het verbod om het Spaanse grondgebied te verlaten. Hij moest tevens elke wijziging van zijn verblijfplaats medelen aan de autoriteiten. Zijn dossier kwam, naar hij had vernomen, in het begin van 1946 voor de ‘Intergeallieerde Controlecommissie’ (Commission interalliée de contrôle). Hij begreep niets van deze procedure, zo schreef hij aan

12. Een jaar na zijn overlijden publiceerde *Broederband* een reeks bijdragen waarin Jan Brans vertelde over zijn verblijf in de Spaanse gevangenissen. Zie: Jan Brans’ kennismaking met de Spaanse gevangenis, in: *Broederband*, jg. 23, sept.-okt. 1987, nrs. 9-10, pp. 4-11; jg. 23, dec. 1987, nr. 12, pp. 6-10; jg. 24, jan. 1988, nr. 1, pp. 5-10; jg. 24, feb. 1988, nr. 2, pp. 4-9; jg. 24, maart 1988, nr. 3, pp. 3-9.

13. SOMA: Nota van [P. Daye], Ancien député de Bruxelles au Parlement belge, Madrid, 8 november 1945.

14. E. Vandewalle & Br. De Wever, *Brans, Jan [...]*, p. 594.

15. J. Gilissen, Etude sur la répression de l’incivisme, in: *Revue de droit pénal et de criminologie*, 1950-1951, pp. 513-519.

16. P.J. Verstraete & K. Barrezele, Interview Jan Brans, in: *Nieuw Vlaanderen*, jg. 15, juni-aug. 1982, nr. 3, p. 13. Voor meer info over het verblijf van nazi’s en hun collaborateurs in het oorlogse Spanje, zie: J. Juárez, *La guarida del lobo. Nazis y colaboradores en España*, Barcelona, 2007.

17. In het verslag over zijn verblijf in de gevangenis sprak Brans geregeld over ‘vrienden’ die hem bezochten of eten bezorgden, zonder evenwel namen te noemen. In zijn correspondentie met Daye bedankte hij deze evenwel voor zijn visite.

Daye, en hij geloofde overigens niet dat het nieuwtje correct was. Zou Daye niet eens voorzichtig en discreet kunnen informeren? Brans vreesde dat hij weldra alleen nog door Daye van nieuws zou worden voorzien.¹⁸ In elk geval slaagde hij erin om kort na zijn vrijlating een bescheiden baantje te vinden in het Taal-instituut, zodat hij de ergste armoede achter zich kon laten.¹⁹

In een brief naar aanleiding van Kerst 1946 en Nieuwjaar 1947, drukte Brans zijn dankbaarheid uit aan Daye, voor al wat deze voor hem had gedaan in de voorbije maanden. Vanuit België had hij weinig nieuws, maar hij kon wel meedelen dat naar alle waarschijnlijkheid in januari 1947 het proces van Gerard Romsée van start zou gaan.²⁰ Op dat ogenblik bevond Brans zich in een benarde situatie. Hij was vrijgelaten zonder één cent op zak. In een interview uit 1982 beweerde hij dat Duitse vrienden hem op dat ogenblik gesteund hadden; Daye vernoemde hij niet.²¹ Het is nochtans best mogelijk dat Daye de hand had in de vrijlating van Brans. Hij had immers goede contacten bij de hoogste Spaanse autoriteiten, zoals de voormalige minister van Buitenlandse Zaken en ambassadeur José Félix de Lequerica Erquicia.²²

Toch gingen de zaken ook voor Pierre Daye minder voorspoedig. Spanje had een aangenaam klimaat en het autoritaire politieke regime was aantrekkelijk voor de voormalige collaborateurs. Maar reeds van in 1944 probeerde het franquistische Spanje zich meer aanvaardbaar te maken bij de geallieerden. Minister de Lequerica was trouwens een van de architecten van deze toenadering.²³ Anderzijds werd Daye vlijtig opgespoord door het Belgische gerecht en de opvolger van de Lequerica op Buitenlandse Zaken, Alberto Martín-Artajo Álvarez²⁴, scheen geneigd op een vraag om uitlevering in te gaan. Ook twee andere collaborateurs, namelijk

18. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 28 januari 1946.

19. Jan Brans' kennismaking met de Spaanse gevangenis, in: *Broederband*, jg. 24, maart 1988, nr. 3, p. 9.

20. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 20 december 1946.

Gerard Romsée (1901-1976) was een Vlaams-nationalistisch politicus. Hij werd volksvertegenwoordiger in 1929. In 1940 werd hij provinciegouverneur van Limburg en van 1941 tot 1944 was hij secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid. Hij werd na de oorlog veroordeeld tot een gevangenisstraf van twintig jaar; in 1951 kwam hij vrij. Het proces voor de krijgsraad startte op 17 februari 1947; de uitspraak van het krijgshof volgde pas in mei 1948. Zie hierover E. Raskin, *Gerard Romsée [...]*, pp. 330-343.

21. P.J. Verstraete & K. Barrezele, Interview Jan Brans [...], p. 13.

22. José Félix de Lequerica Erquicia (1891-1963) was een Spaans politicus en diplomaat. Hij was monarchistisch volksvertegenwoordiger (1916-1923). Hij sloot zich aan bij de Falange en werd voorts onder meer burgemeester van Bilbao, ambassadeur in Frankrijk en in de Verenigde Staten en, van 1944 tot 1945, minister van Buitenlandse Zaken.

23. Zie onder meer: J. Tusell, *Franco, España y la II Guerra Mundial. Entre Eje y la Neutralidad*, Madrid, 1995.

24. Alberto Martín-Artajo Álvarez (1905-1979) was minister van Buitenlandse Zaken van Spanje van 1945 tot 1957.

Léon Degrelle en René Lagrou, werden kennelijk geïnteresserd.²⁵ De motieven van de Spanjaarden om toe te geven waren duidelijk: het zou de relaties met de geallieerden ten goede komen.²⁶ In België werd Daye op 18 december 1946 ter dood veroordeeld.²⁷ In het voorjaar van 1946 had hij echter reeds stappen ondernomen om naar Argentinië te kunnen uitwijken. Hij slaagde er na enige tijd in een Argentijns visum te bemachtigen en een 'staatloos' paspoort. Voorts wijzigde hij zijn naam in Pierre Daye-Adan, door toevoeging van de familienaam van zijn moeder. Op 21 mei 1947 vertrok hij met het vliegtuig naar Argentinië. Hij werd in Buenos Aires begroet door drie vrienden die in Frankrijk hadden gecollaboreerd en door een adviseur van president Perón. Een nieuw leven kon beginnen.²⁸

In elk geval vergat Daye zijn vrienden, onder wie Brans, niet. Volgens eigen zeggen, schreef hij reeds kort na zijn aankomst in Buenos Aires een brief; deze zou verloren zijn gegaan. In een volgende brief, van half augustus 1947, herhaalde hij de inhoud.²⁹ Argentinië had een bijzonder gunstige indruk op hem gemaakt. Eindelijk kon hij weer vrij ademen, ver van de beslommingen van dat arme Europa. Wel vond hij het jammer dat hij weinig nieuwtjes over België te weten kwam. Zou het niet mogelijk zijn dat Brans hem geregeld op de hoogte hield? In ruil zou Daye hem informatie over Argentinië bezorgen en, mocht hij belangstelling hebben, aanwijzingen over de mogelijkheden om zelf naar het land over te komen. *"N'oubliez pas en tout cas que vous avez désormais outre-Atlantique un vieil ami, qui sera toujours à votre disposition s'il peut vous être agréable"*, zo verzekerde Daye.

Cover van *Pourquoi Pas?*, jg. 36, 1946, nr. 1465 [ADV, VY1411]

25. René Lagrou (1904-1969) was voor de Tweede Wereldoorlog actief als Vlaams-nationalistisch politicus. Tijdens de oorlog leidde hij de Algemeene SS-Vlaanderen, maar in 1941 vertrok hij naar het Oostfront. In 1945 vluchtte hij naar Spanje en twee jaar later week hij uit naar Argentinië. In België kreeg hij de doodstraf.

26. U. Goñi, *The real Odessa [...]*, pp. 88-89.

27. Pierre Daye condamné à mort, in: *Pourquoi Pas?*, jg. 36, 27 december 1946, nr. 1465.

28. U. Goñi, *The real Odessa [...]*, pp. 90-92.

29. SOMA: Brief van Pedro D. Adan aan Cher Ami, Buenos Aires, 13 augustus 1947.

Het enthousiasme van Daye en diens bereidheid om te helpen hadden blijkbaar indruk gemaakt op Brans. Waarschijnlijk werden in het najaar van 1947 en in het voorjaar van 1948 nog enkele brieven heen en weer gestuurd, die echter verloren zijn gegaan. We nemen de draad weer op in maart 1948. Brans haastte zich een antwoord te formuleren op een vriendelijke brief die hij van Daye had ontvangen.³⁰ Hij vertelde zijn vriend in Argentinië dat hij de kwestie had besproken met enkele vrienden en dat hij een beslissing had genomen: "[...] *je fais mes préparations avec l'intention de me mettre en route vers la fin du mois de juin*". Zou Daye intussen kunnen zorgen voor een *libre desembarco*, een document dat hem toeliet zonder problemen in Argentinië te ontschepen? Het Belgische paspoort van Brans was intussen niet meer geldig. Hij had voorts de intentie om ook zijn familie naar Argentinië te laten overkomen.

Brans ging in die brief van 14 maart 1948 dieper in op zijn motieven om de Atlantische Oceaan over te steken. Het 'klimaat' in Europa beviel hem niet meer. Terugkeren naar België zat er voor lange tijd niet in. En in Spanje blijven... och, Daye zou hem vast wel begrijpen! Voorts bezorgde hij zijn correspondent een krantenknipsel over het proces-Romsée. Hij besprak de verklaring die Albert Devèze had afgelegd: de oud-minister toonde begrip voor Romsées politiek tot einde 1941 en weigerde zich over de volgende jaren uit te spreken.³¹ Ook het commissariaat-generaal voor Lichamelijke Opvoeding en Sport, waarvan Daye tijdens de bezetting het hoofd was, kwam tijdens het proces ter sprake. Verschillende kandidaat-leiders getuigden dat zij een benoeming tot commissaris-generaal om politieke redenen hadden geweigerd. Op de vraag van de verdediging van Romsée wat er dan wel politiek was aan de instelling, dienden zij, steeds volgens Brans, het antwoord schuldig te blijven.

Op 24 maart 1948, nauwelijks tien dagen na de vorige dus, stuurde Brans reeds een nieuwe brief naar Daye.³² Hij herhaalde zijn voornemen om naar Argentinië af te reizen, maar scheen toch wat terug te schrikken voor de stap in het onbekende. Brans toonde zich naar eigen zeggen niet veeleisend: een baan als privéleraar bij een familie buiten Buenos Aires die niet over een school voor haar kroost beschikte, zag hij wel zitten. De straf die hem in België te wachten stond – hij was in 1945 bij verstek ter dood veroordeeld – vond hij te belachelijk voor woorden: "*C'est de la folie pure: à la première page des journaux, on lit des articles violents contre la U.R.S.S. et à la seconde viennent les condamnations à mort de ceux qui ont été les premiers à dénoncer le péril communiste.*" Waarom zou men nog langer

30. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 14 maart 1948.

31. Albert Devèze (1881-1959) was een liberaal politicus. Hij was onder meer volksvertegenwoordiger (1912-1958) en meermaals minister, vooral van Landsverdediging (1920-1923, 1932-1936 en 1949-1950).

32. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 24 maart 1948.

blijven in een continent dat tot een dergelijk bedenkelijk peil van domheid was afgedaald, zo schamperde Brans. Voor het overige was er weinig nieuws uit België en uit Spanje.

De twee brieven van Brans leidden Daye opnieuw naar de schrijftafel: hij antwoordde op 7 april 1948.³³ De voormalige rexist had het verschrikkelijk druk, zo schreef hij: hij doceerde intussen aan de universiteit, schreef toneelkritieken voor een groot dagblad en had nog verschillende andere zaken om handen die hem weinig vrije tijd lieten. Maar hij klaagde niet. Voor Brans kon hij dadelijk voor een "*libre desembarco*" zorgen. Daye moest hem echter waarschuwen: niet iedereen had evenveel geluk als hij en velen hadden bij hun ontschepen niet de mogelijkheid om uit een waaier van beschikbare baantjes te kunnen kiezen. Het was hem overigens in het begin evenmin naar den vleze gegaan. Hij schatte dat het toch wel zes tot acht maanden kon kosten eer men een betrekking vond die toeliet op een behoorlijke wijze te leven. Intussen moest men zich maar uit de slag zien te trekken. Zuid-Amerika mocht Daye dan wel bevallen, niet iedereen was in staat zich aan het continent aan te passen. Voor het overige vond hij de suggestie van Brans om een plaats als privéleraar te zoeken wel goed, maar het was evident dat hijzelf in persona deze kwestie diende te regelen: dat kon niemand in zijn plaats doen. "*Si donc vous vous décidez à faire le saut, réfléchissez bien, et puis renvoyez-moi des renseignements précis,*" zo besloot Daye zijn raadgevingen. Voorts vroeg hij nog informatie over de schrijver Paul Werrie.³⁴ Ten slotte verheugde hij zich over recentelijk gesloten akkoorden tussen Spanje en Argentinië.

Eens de beslissing genomen, wou Brans dat de zaken opschoten. Dat bleek uit een ongedateerde brief aan Daye uit het voorjaar van 1948.³⁵ Het was de bedoeling dat hij einde juni naar Argentinië zou afreizen. Hij was intussen nog aan het corresponderen met zijn familie in België om uit te zoeken of die rechtstreeks of via Spanje naar Zuid-Amerika zou overkomen. Brans vestigde de aandacht van Daye op het proces-Romsée, dat toen in zijn eindfase kwam. Vooral het getuigenis van voormalig minister van Koloniën en CVP-kopstuk Albert De Vleeschauwer leek Brans interessant, omdat die de odyssee van Hubert Pierlot en zijn regering in de zomer van 1940 uit de doeken deed, met de twijfels en beslissingen die toen aan de orde waren.³⁶ Voorts sprak De Vleeschauwer ten gunste van Romsée, hierin

33. SOMA: Brief van P. Adan aan Cher Ami, Buenos Aires, 7 april 1948.

34. Paul-Léon Werrie (°1901) was een katholiek schrijver en journalist. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte hij mee aan *Le Nouveau Journal* en was hij persattaché bij het commissariaat-generaal voor Lichamelijke Opvoeding en Sport. Hij schreef onder meer: *La légende d'Albert Ier roi des Belges*, Paris; Tournai, s.d. en *Paul-Henri Spaak. Ses mémoires. Son amnésie*, Bruxelles, 1971.

35. SOMA: Brief van Jan Brans aan Cher Ami, s.l., s.d.

36. Bij het getuigenis van een man, in: *De Standaard*, 15 april 1948.

Albert De Vleeschauwer (1897-1971) was een katholiek politicus. Hij was onder meer volksverte-

gevolgd door verschillende andere vooraanstaanden. Brans vond dan ook dat de rechtszaak evenzeer het proces was van Pierlot als dat van Romsée.

Daye had intussen niet stil gezeten.³⁷ Hij had het *libre desembarco*-document aangevraagd en verwachtte de aflevering ervan binnen een termijn van één tot anderhalve maand. Voor de Argentijnse overheid volstond dit document om zonder andere formaliteiten het land binnen te komen. Maar voor het vertrek uit Spanje en de reis zelf, moest nog een oplossing gezocht: "*A défaut de passeport national, il vous faut donc, je pense, un autre pièce d'identité quelconque pour obtenir la sortie et le droit d'embarquement.*" Maar ook dat mocht geen probleem zijn: als staatloos burger kon hij wellicht een 'Nansen-paspoort' of een speciaal Spaans paspoort bekomen.³⁸ Voor Brans' familie had Daye nog geen documenten aangevraagd, want hij oordeelde het onontbeerlijk dat de kandidaat-immigrant de voorhoede zou vormen. Niets was eenvoudiger, eens hij in Argentinië was, om zelf de nodige visa voor vrouw en kinderen te verkrijgen. Daye raadde aan dat ze per schip rechtstreeks vanuit Antwerpen zouden komen: dat was comfortabel en een stuk goedkoper en gemakkelijker dan via Spanje. Brans' mededelingen over de zaak-Romsée hadden Dayes belangstelling opgewekt en hij vroeg naar meer informatie, speciaal over het commissariaat-generaal voor Lichamelijke Opvoeding en Sport. Ten slotte drong hij er nogmaals op aan Werrie op de hoogte te brengen van zijn wens de contacten, die om een hem onbekende reden kennelijk verbroken waren, te herstellen.

Brans beantwoordde de missive per kerende.³⁹ Hij stemde ermee in dat het beter was dat hij alleen zou arriveren, maar eerst wou hij nog de mening van zijn vrouw kennen. Over het vervolg van het proces-Romsée was hij niet ingelicht, maar over de binnenlandse toestand in België wist hij meer te vertellen. Die was, zo schreef hij, "*très confuse*". Volgens sommige waarnemers was er een algemene ommezwaai vast te stellen bij de publieke opinie – tegenover de 'zwarten'? –, terwijl anderen eerder pessimistisch waren. Brans zelf had de indruk dat de generatie parlementsleden 'van Limoges' het als een verdediging van zichzelf beschouwde om vooral geen toegeving te doen aan de 'collaborateurs'.⁴⁰ Hij had er evenwel

genwoordiger (1932-1961) en meermaals minister, vooral van Koloniën (1938-1939, 1939-1945). Hubert Pierlot (1883-1963) was een katholiek politicus. Hij was onder meer senator (1926-1946) en meermaals minister, onder meer van Landbouw (1934-1935, 1936-1939) en eerste minister (1939-1945).

37. SOMA: Brief van P. Adan aan Cher Ami, Buenos Aires, 3 mei 1948.

38. Het Nansen-paspoort, genoemd naar de Noorse ontdekkingsreiziger en diplomaat Fridtjof Nansen (1861-1930), werd in 1922 ontwikkeld voor de Volkenbond. Het was het eerste reisdocument voor vluchtelingen en was in 1942 door 52 landen erkend.

39. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 8 mei 1948.

40. In Limoges hadden gevluchte Belgische parlementsleden zich in juni 1940 tegen de politiek van koning Leopold III gekeerd. Vooral in koningsgezinde en in collaboratiekringen werd hen dit tijdens en na de oorlog verweten.

geen nood aan te wachten op een gebaar van mededogen van deze heren: de verantwoordelijkheden waren zijns inziens immers op zijn minst gedeeld.

Op 7 juni 1948 stuurde Daye dan het lang verbeide "*libre desembarco*", per aangetekende brief.⁴¹ Het document was twee jaar geldig en gaf recht op ontscheping en een definitief verblijf in Argentinië. Brans moest alleen nog even binnenwippen bij het Argentijnse consulaat in Madrid voor een foto en vingerafdrukken. Daye had uit voorzorg op het document laten aanbrengen dat Brans zou reizen "*con documentación deficiente*", om te vermijden dat hij problemen zou krijgen omdat hij niet over een geldig paspoort of andere noodzakelijke documenten beschikte. Hij merkte voorts op dat de maanden december, januari en februari de minst geschikte waren om in Argentinië te arriveren. De belangrijke personen verlieten dan de hoofdstad vanwege de grote hitte en het was moeilijk om dan iets gedaan te krijgen. Kon zijn protegé de ontvangst van de brief met het "*libre desembarco*" bevestigen?

Dat kon: op 16 juni stuurde Brans een dankbare brief aan zijn overzeese vriend.⁴² De reis zelf was nochtans niet voor dadelijk: er diende nog een en ander uitgeklaard met zijn echtgenote, maar hij zou haar vrij makkelijk kunnen overtuigen. In elk geval bereidde hij zich stukje bij beetje voor om Spanje – waar de toekomstperspectieven hem nogal beperkt toeschenen – te verlaten. Als alles goed verliep zou hij binnen enkele maanden in Argentinië zijn. Hij had gehoopt einde juli te kunnen vertrekken, maar hij wou eerst toch nog zijn familie zien en dat kon niet vóór augustus. Intussen viel in Spanje weinig nieuws te rapen. In België had Romsée in beroep twintig jaar gekregen: een bewijs voor Brans dat niet alleen de publieke opinie maar ook de rechters een vrij grote ommezwaai hadden gemaakt. Heel wat veroordeelde incivieken verlieten volgens hem intussen de cel en men praatte veel over amnestie. Hij twijfelde er niet aan dat dit laatste nog wel lang op zich zou laten wachten, maar het feit dat erover gesproken werd, noemde hij erg betekenisvol.

In deze brief meldde Brans dat hij Werrie intussen niet meer had gezien. Een week later, op 23 juni, schreef hij een nieuwe brief aan Daye, waarin hij vertelde dat hij hem dan toch net had ontmoet.⁴³ Werrie had gezegd dat hij Daye twee maanden eerder had geschreven en dat hij een antwoord van hem verwachtte. Voorts ging Brans nog even door over het proces-Romsée, met de vaststelling dat het commissariaat-generaal voor Lichamelijke Opvoeding en Sport niet was vermeld in het vonnis.⁴⁴ Dat zou Daye beslist interesseren. Een ander nieuwtje was dat twee collega's journalisten van de collaborerende pers, Verplaetse

41. SOMA: Brief van P.A. aan Cher Ami, Buenos Aires, 7 juni 1948.

42. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 16 juni 1948.

43. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, s.l., 23 juni 1948.

44. Het proces Romsée, in: *De Standaard*, 28 mei 1948.

van *Le Soir* en Sys, hoofdredacteur van *Vooruit!*, in Spanje in vrijheid waren en mogelijk de sprong naar andere continenten overwogen.

VAN UITSTEL NAAR AFSTEL

Gedurende de hele zomer van 1948 lag de correspondentie tussen de twee vrienden stil. Pas op 28 november 1948 schreef Brans een nieuwe brief aan Daye.⁴⁵ Daarin verontschuldigde hij zich voor zijn lange stilzwijgen en zette hij de nieuwe situatie uiteen die in de loop van de voorbije maanden was gegroeid. Zijn familie was intussen in Spanje aangekomen en was er kennelijk gebleven. Het gezin had een klein appartement gevonden in de "*Calle Ecija*" in de hoofdstad.⁴⁶ Voorlopig konden ze zich er uit de slag trekken en dat had meegespeeld in de beslissing om nog enige tijd in Spanje te blijven. Intussen maakten andere migranten zich klaar om de stap te wagen. Op 24 december 1948 zou een schip vertrekken met aan boord onder meer Amaat Bockaert, Renaat Van Thillo, Frans Schoorens, ingenieur Depauw en anderen.⁴⁷ Brans ging in zijn brief nog in op de toestand in België en de klaarblijkelijke verbetering van het klimaat voor de voormalige collaborateurs. Dat had vooral te maken met de toenemende afkeer die de 'Limogeards' bij het publiek zou opwekken. Toch gaf Brans aan dat dit zeker nog niet het geval was in de hogere politieke en gerechtelijke kringen: "*Les chefs politiques et les magistrats continuent à condamner, à poursuivre et à garder en prison. Que peuvent-ils faire autrement pour se défendre contre tout soupçon de faiblesse en 1940?*"

Daye beantwoordde de brief onmiddellijk en verontschuldigde zich eveneens voor het uitblijven van nieuws.⁴⁸ Uit de persknipsels die Brans met zijn brief had meegestuurd, leerde hij vooral dat Europa zich slechts met domme en steriele ruzies bezighield, terwijl ondertussen de aarde beefde. Voorts verheugde Daye zich over de hereniging van het gezin Brans en hij hoopte dat dit de grote sprong naar Argentinië zou vergemakkelijken. Daye weidde dan uit over een uitnodiging

45. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 28 november 1948.

46. De Calle de Ecija bevindt zich in het noord-westen van Madrid.

47. Amaat Bockaert (1908-1980) was tijdens het interbellum VNV-gewestleider, gemeenteraadslid in Gent en ondervoorzitter van de beheerraad van *Volk en Staat*. Van 1940 tot 1944 was hij arrondissementscommissaris voor Gent-Eeklo. Hij werd na de oorlog ter dood veroordeeld en dook onder in België en in Nederland. Hij arriveerde in 1947 in Barcelona, waar zijn gezin zich bij hem voegde. Samen vertrokken zij op 24 december 1948 met de 'Italia' naar Argentinië, waar Bockaert, zonder veel succes in zaken ging. Zie ook: ADVN, Nota van L. Bockaert aan F.-J. Verdoodt, Aalter, 28 juni 2006.

Renaat Van Thillo (1901-1989) was van 1940 tot 1944 leider van de Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen (VAVV). Hij werd in 1947 ter dood veroordeeld.

Frans Schoorens werkte tijdens de oorlog als ingenieur voor de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie (NLVC). In Argentinië was hij onder meer betrokken bij de uitbating van een kalkgroeve.

48. SOMA: Brief van P.A. aan Cher Ami, Buenos Aires, 6 december 1948.

van staatssecretaris Rocamora aan Hendrik De Man, om in Madrid twee lezingen te houden.⁴⁹ De voormalige socialistische voorman zou hiervoor de reiskosten en 10000 pesetas ontvangen. Wellicht zou het over het recente verleden en over de positie van koning Leopold III gaan.⁵⁰ Daye had er zijn twijfels over dat dit zou bijdragen tot een verbetering van de positie van de ballingen: "*je persiste à croire que le silence (avec le mépris!) est l'attitude la plus sage et la plus digne.*" Hij vond ook dat de koning, die in Zwitserland verbleef, door de raadgevingen van zijn omgeving in een onhoudbare situatie – "*absurde et contraire à la vérité*" – was gedrongen en dat hij zich nu op een terrein bevond waar hij meer en meer vaste voet verloor.

Brans sloot 1948 af met een brief die hij op 28 december schreef.⁵¹ Daarin besprak hij onder meer de lopende koningskwestie. Hij stemde met Daye in dat de koning terrein verloor en dat de tijd in zijn nadeel werkte. Maar Brans was het niet eens met Dayes pessimisme over Europa. Het oude continent herpakte zich volgens Brans erg snel en dat gold ook voor Duitsland. Men stond er verbaasd over hoe dat land zich weer opwerkte op economisch gebied en weldra zou men ook de resultaten op het politieke vlak zien, zo voorspelde hij. Geloof me, zo vervolgde hij: over drie of vier jaren zou die vitaliteit kreten van bewondering en van nieuwe angst oogsten. De tweedracht bij de geallieerden was dan weer een zeer machtig wapen in de handen van de vijanden – een herrijzend Duitsland en de voormalige collaborateurs? –, zo noteerde hij.

Een viertal maanden later schreef Daye nog eens terug: "*Ne voyez dans cette négligence aucun refroidissement de la sympathie, mais attribuez la à ma paresse naturelle, au fait que je suis fort occupé, et aussi à l'absence de nouvelles qui présentent quelque intérêt.*"⁵² Dan beschreef hij het leventje dat hij in Argentinië leidde, als wou hij Brans overhalen om dan toch eindelijk over te komen. Ver van het dolle Europa leefde hij kalm, met zijn schaapjes op het droge. Op intellectueel en artistiek vlak mocht Argentinië, ondanks roerende inspanningen, wel nog erg achterop hinken, dat belette niet dat het land het voordeel bood dat men zich op materieel vlak veel beter uit de slag kon trekken dan elders. Natuurlijk, het kostte allemaal wel wat moeite, maar reeds na nauwelijks twee jaar kon hij zich de eigenaar noemen van een klein appartement, voorzien van de laatste Amerikaanse snufjes op gebied van comfort. Het installeren hiervan was zowat de belangrijkste gebeurtenis van de voorbije maanden voor Daye: "*Il a une importance moins*

49. Hendrik De Man (1885-1953) was een socialistisch politicus. Hij was onder meer voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) (1939-1940), senator (1936-1944) en meermaals minister, onder meer van Openbare Werken en van Werkverschaffing (1935-1936). Hij stapte tijdens de oorlog in de collaboratie. In augustus 1944 vluchtte hij naar Zwitserland. Hij werd bij verstek tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld.

50. Leopold III (1901-1983) was de vierde koning der Belgen (1934-1951).

51. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 28 december 1948.

52. SOMA: brief van P.D. Adan aan Mon cher Ami, Buenos Aires, 2 mei 1949.

grande, bien sûr que le Pacte de l'Atlantique, mais il aura peut-être plus de durée", zo veronderstelde hij.⁵³ Voor het overige had hij geen nieuwtjes en hij vroeg de mening van Brans over de kwesties die hen beiden aanbelangden. Wat dacht hij over de evolutie in België? Robert Poulet was hierover erg optimistisch.⁵⁴ Wat verwachtte hij van de aanstaande verkiezingen?⁵⁵ Welke zouden de gevolgen zijn? Hoe stonden de zaken met de koningskwestie? Opnieuw meende Daye dat Leopold III vol goede bedoelingen was, maar slechte raadgevers had.

Het leek wel of er wat sleet kwam op de correspondentie tussen beide vrienden. Brans antwoordde pas op 11 oktober 1949 en putte zich uit in verontschuldigheden: het was niet dat hij er niet aan had gedacht om terug te schrijven, maar de kleine dagelijkse beslommeringen hadden dit in de weg gestaan.⁵⁶ Voorts was het onbetamelijk warm geweest die zomer en Brans had de zomermaanden in de Pyreneeën doorgebracht, waar het kennelijk lastig brieven schrijven was: "*Enfin je plaide des circonstances atténuantes.*" Zijn vrouw had intussen van de gelegenheid gebruikgemaakt om een bezoek te brengen aan België. Ze kreeg er de indruk dat de verkiezingen niet veel hadden veranderd. Van de verkiezingsbeloften, onder meer om de houding tegenover de collaborateurs te wijzigen, zou "*comme toujours*" weinig in huis komen. Brans schreef dat hij vaak dacht aan hun vrienden die onder meer in de gevangenis van Sint-Gillis verbleven. Ze werden, naar hij vernomen had, niet slecht behandeld, maar hij gaf toch de voorkeur aan ballingschap boven gevangenschap. Intussen, zo meldde hij, was hijzelf bij een filmbedrijf in dienst als juridisch raadgever. Maar het leven was duur en hij wou graag wat meer verdienen. De vooruitzichten in Spanje waren niet hoopgevend. Veel landgenoten zag hij ook al niet meer. Hij veronderstelde dat een belangrijk deel zijn hielen had gelicht. Werrie had hij al lang niet meer ontmoet. Alleen Van Bergen had hij nog gesproken en die zag er maar belabberd uit.⁵⁷ Had Daye nog contacten met landgenoten? Had hij ooit Jeanne De Bruyn gezien en Lagrou?⁵⁸ Hoe verging het Bockeaert? Die had beloofd te schrijven, maar tot dan toe had Brans nog geen syllabe gezien.

53. De Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) werd opgericht op 4 april 1949.

54. Robert Poulet (1893-1989) was schrijver en journalist. Tijdens de Tweede Wereldoorlog richtte hij *Le Nouveau Journal* op en verdedigde hij een politiek van voorwaardelijke samenwerking met de bezetter. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld, maar zijn straf werd omgezet in verbanning.

55. Er waren wetgevende verkiezingen voorzien in België op 26 juni 1949.

56. SOMA: Brief van J. Brans aan Bien cher ami, Madrid, 11 oktober 1949.

57. Het gaat om Raymond Van Bergen, niet nader geïdentificeerd. Die bevond zich zeker reeds in 1945 in Spanje en werd er, net als o.m. P. Werrie, door Pierre Daye financieel gesteund. SOMA, AA 627, 487: Nota, 1945. Dons, s.l., s.d.

58. Jeanne De Bruyn (1902-1975) schreef literatuur- en filmkritieken, onder meer voor *Volk en Staat*. In 1944 volgde ze Jan Brans op als hoofdredacteur van deze krant. In 1948 werd ze bij verstek tot levenslang veroordeeld. In 1949 week ze uit naar Argentinië.

Lagrou week in juli 1947 onder de valse naam Reinaldo Van Groede uit naar Argentinië, waar hij een medewerker werd van de geheime organisatie van de Duitse nazigezinde zakenman

In elk geval bleef Argentinië lokken. Brans had enkele nummers van het blad *Nouvelles d'Argentine* ontvangen en de lectuur ervan had hem aan het denken gezet. De geestelijke krachten van hun vrienden waren, ondanks de tegenspoed van de voorbije jaren, onaangetaast gebleven. Zij hadden zich merkwaardig goed aan hun nieuwe situatie aangepast, zonder het bewustzijn van hun Europese wortels te verliezen. De afstand tussen Europa en Argentinië leek hem om zo te zeggen weggevallen. "*Illusion d'un moment ou possibilité réelle, qu'importe?*"

Brans was inmiddels reeds geruime tijd actief als kunsthistoricus. Hij had een werk gepubliceerd over de kunstschilder Jeroen Bosch dat in 1948 een belangrijke prijs had weggekaapt in Spanje.⁵⁹ Nu bereidde hij een studie voor over Rogier Van der Weyden en intussen publiceerde hij geregeld bijdragen in Spaanse en buitenlandse kunsttijdschriften zoals *The Burlington Magazine* in Londen en de *Gazette des Beaux-Arts* in New York.⁶⁰ Hij had beslist de ambitie om ook in Argentinië op dat vlak actief te worden. Daarom ontving hij graag een catalogus van het Museum van Schone Kunsten van Buenos Aires.⁶¹ Voorts vroeg hij Daye informatie over de Argentijnse kunstmarkt en -tijdschriften. Hij stelde zich ook voor als raadgever en bemiddelaar voor de aankoop van kunstwerken voor de musea in de Nieuwe Wereld – dus niet alleen in Buenos Aires, maar ook in andere hoofdsteden in Zuid-Amerika – en hij hoopte dat Daye geïnteresseerd was om hieraan mee te werken.

Brans beëindigde zijn vier kantjes lange brief met een beschouwing over de politieke toestand in Europa. Hij was niet pessimistisch, ondanks de Sovjet-Russische dreiging. Duitsland nam opnieuw zijn plaats in en zou weldra weer een beslissende rol spelen. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zouden schrik hebben van een nieuwe Duits-Russische alliantie. Daarom streefde De Gaulle naar een overeenkomst met Duitsland, een fundamentele voorwaarde voor een gunstige toekomst van Europa. Brans bleef hierover eerder sceptisch.

Het antwoord van Daye liet niet lang op zich wachten en hij toonde zich verheugd over Brans' mededeelzaamheid.⁶² Hij had diens boek over Bosch enkele

Ludwig Freude, een persoonlijke vriend van president Perón. Zie: G. Timmerman, Een tango met alte Kameraden, in: *De Morgen*, 13 maart 2004.

59. Het gaat hier om J.V.L. Brans, *Hieronymus Bosch El Bosco en el Prado y en el Escorial*, Barcelona, 1948.

60. *The Burlington Magazine* werd opgericht in 1903 en groeide uit tot een belangrijk tijdschrift over de ontwikkelingen in de kunstgeschiedenis. Zie C. Elam & A.W. Mellon, *The Burlington Magazine: A Centenary Anthology*, New Haven-Londen, 2003. De *Gazette des Beaux-arts* verscheen voor het eerst in 1859 en verdween in 2002. Het blad nam gedurende al die tijd een belangrijke plaats in voor de kunstgeschiedenis en -kritiek. Op het ogenblik van Brans' brief werd het uitgegeven in New York.

61. Het Museo Nacional de Bellas Artes werd opgericht in 1895. Het bevat slechts enkele werken uit de Nederlanden van vóór de negentiende eeuw. Pierre Daye noemde het in zijn antwoord aan Jan Brans een erg klein museum, het land onwaardig, met weinig interessante stukken.

62. SOMA: Brief van P.A. aan Cher Ami, Buenos Aires, 19 oktober 1949.

dagen eerder in het uitstalraam van een grote boekhandel in Buenos Aires gezien en hij wenste de auteur geluk met zijn werk en, vooral, met zijn houding als balling. *"Vous avez pris la vie d'exil comme il faut la prendre: s'estimer, par comparaison, plus heureux que d'autres; travailler avec courage pour oublier les ennuis et les difficultés du temps; être optimiste mais ne pas être pressé et se dire qu'il faudra encore beaucoup de temps avant de voir un changement effectif en notre faveur."*

Over de Vlamingen in Argentinië was Daye eerder kort. De Bruyn had hij vóór twee jaar enkele keren gesproken, maar sindsdien was ze verdwenen, naar verluidt gehuwd en wonend buiten de stad. Lagrou zag hij wel eens: *"c'est un charmant garçon"*. Lange tijd kende hij niet eens zijn precieze naam.⁶³ Bockaert had hij nog nooit ontmoet. Intussen was ook de bokser Karel Sys in Argentinië aangekomen.⁶⁴ Over België had hij weinig nieuws, maar het bevestigde alleen maar wat Brans schreef. Er zou blijkbaar een referendum georganiseerd worden over de terugkeer van Leopold III. Daye was hierover vrij somber gestemd. De ondankbaarheid voor de monarchie was een oud historisch dogma en hij begreep dat de koning zoveel toegevingen zou moeten doen aan zijn tegenstrevers dat het voor hem onmogelijk was de rechtvaardigheid en dus de waarheid te herstellen. Voortaan was hij de gevangene van een – volgens Daye absurde – houding die men hem twee of drie jaar voordien in Zwitserland had opgedrongen. Hij kon niet meer volhouden dat hij zijn plicht had gedaan tijdens de oorlog door twee mogelijke oplossingen voor te staan, volgens de omstandigheden en dat, volgens een mooie uitspraak van hem uit 1942, *"il y aura place dans la Belgique de demain pour tous les Belges qui ont agi selon leur conscience"*. Daye vreesde dat Leopold gedwongen was om personen op te offeren om zichzelf te rechtvaardigen en dat hij scheen toe te stemmen in een vervalsing van de geschiedenis om zich ten slotte te laten uitroepen tot de 'Eerste onder de Weerstanders'. Allemaal wat triest en belachelijk, vond Daye. Het bracht fatale revisies van de geschiedenis met zich mee, maar het deed in het geheel geen afbreuk aan de grote koninklijke kwaliteiten waarvan Leopold in het verleden blijk had gegeven. Hendrik De Man, met wie Daye correspondeerde, deelde diens mening over de terugkeer van de koning, als 'gevangene van de officiële leugen'. Mocht hij op de troon weerkomen, dan zouden degenen die hem na 1940 trouw waren gebleven als eersten worden opgeofferd. Intussen mochten de slachtoffers van

63. Wellicht waren de contacten tussen Daye en Lagrou nauwer dan de eerste hier deed uitschijnen. Beiden stonden, bijvoorbeeld, aan de wieg van de 'Sociedad Argentina de Recepción de Europeos' (SARE), een organisatie die voor de ontvangst en de begeleiding van Europese immigranten (onder wie voormalige nazi's en collaborateurs) in Argentinië zorgde. Lagrou was bij de oprichting, op 26 juni 1948 in Buenos Aires, aanwezig onder zijn schuilnaam R. Van Groede, Daye onder zijn alias P. Adan. SOMA, AA 627, 487: Acta de Constitución, [Buenos Aires, 26 juni 1948].

64. Karel Sys (1914-1990) was Europees kampioen boksen bij de zwaargewichten. Hij kreeg na de Tweede Wereldoorlog te maken met de repressie.

diezelfde onrechtvaardigheid niet in verdeeldheid naar buiten treden en was het nodig verenigd rond de koning te blijven zolang het onrecht dat hem werd aangedaan niet hersteld werd. Daye en De Man vonden elkaar in deze overtuiging.

Volgens Daye liep het gerucht dat De Man zou overwegen om naar België terug te keren om zich bij het gerecht aan te bieden. Voorlopig had hij hierover niets gemeld, maar het zou, zo schreef Brans' correspondent, een merkwaardige ervaring zijn. Hij overwoog trouwens zelf om, vijf jaar na de oorlog, eindelijk eens van zich te laten horen in België: de geesten waren immers in beweging. Wat dacht Brans hiervan? Léon Degrelle scheen overigens ook van plan om zijn herinneringen aan 1940 te publiceren.⁶⁵ Daye verkneukelde zich reeds op voorhand.

Hij ging voorts in op Brans' vragen in verband met de schone kunsten in Argentinië. Wat het land ontbeerde was, volgens hem, precies een zekere intellectuele en artistieke atmosfeer. Normaal was er wel een erg actieve kunstmarkt, maar die had meer te maken met het snobisme en “*le bon genre*” van lui met meer geld dan goed voor hen was, dan met passie voor de schilderkunst. Op dit ogenblik was er echter een crisis die voor enige vertraging in de transacties zorgde. Daye was geheel bereid zich met deze zaken in te laten en vroeg Brans wat meer aanwijzingen, zodat hij zich beter kon informeren.

La Catedral Metropolitana. A la izquierda: la Municipalidad

Centrum van Buenos Aires, halfweg de jaren 1950, in: *La Nación*, 19 mei 1957.
[BE ADVN AC741 - Archief Leo Poppe]

65. Nog datzelfde jaar verscheen inderdaad in Lausanne het boek *La Cohue de 1940* van de voormalige Rex-leider.

Ten slotte besprak hij de toestand in Europa. Hij vreesde eerder wanorde dan oorlog. De Sovjets hadden er alle belang bij dit laatste te vermijden, want ze gingen zo ook wel vooruit. Precies daarom konden de Amerikanen, bij wie het kapitalistische systeem op de helling stond, een oorlog wel gebruiken. Men zou die natuurlijk met bewonderenswaardig verdedigende voorwendsels verkopen aan een publieke opinie die zich meer en meer illusies maakte. Intussen veerde Duitsland inderdaad snel weer op en een nakend verbond met de Sovjet-Unie zou deze twee machten misschien wel meesters van het oude continent maken, met een sociaal systeem dat overigens deed denken aan een ander dat we goed gekend hebben. Daye refereerde hiermee wellicht aan het sociale stelsel van het nationaal-socialisme. En zeggen dat die onnozele geallieerden Duitsland en Europa hebben verwoest om dit resultaat te bekomen, schamperde hij. *"Pour ma part, j'espère bien ne plus jamais faire de politique de ma vie"*, zo besloot hij.

1950: DE LAATSTE BRIEVEN

In de voorbije jaren waren de brieven die de twee vrienden uitwisselden steeds langer geworden, met wijdlopijge uiteenzettingen over België, Europa en de collega's in ballingschap. Deze tendens zette zich voort in 1950, het laatste jaar waarvoor we over de correspondentie beschikken.

Brans schreef op 8 januari 1950 opnieuw een lange brief aan Daye.⁶⁶ Hij opende met een beschouwing over België. Van het nieuwe jaar verwachtte hij niet veel voor de voormalige collaborateurs: *"En Belgique les choses vont très lentement"*. En de mogelijke terugkeer van de koning zou het herstel van het onrecht van de repressie niet vergemakkelijken, dacht hij. Behalve als hij dacht aan zijn vrienden in België, liet de hele zaak hem echter onverschillig. Hij had er zich immers bij neergelegd dat hij nog een tijdje in Spanje zou verblijven. Samen met een Spaanse confrater had Brans intussen zelfs een 'Kantoor voor Internationaal Recht' ('Informaciones Jurídicas Internacionales') opgericht, om de buitenlandse belangen in Spanje en de Spaanse in het buitenland te verdedigen. Daye en zijn vrienden konden steeds een beroep op hem doen. Voorts was Brans nog actief op het gebied van de schone kunsten en hij wachtte op nieuws uit Argentinië. Hij had voldoende relaties die schilderijen van alle eeuwen en scholen aanboden, afhankelijk van de markt. Het had natuurlijk geen zin stukken van de Vlaamse primitieven of van de Hollandse school van de zeventiende eeuw aan te bieden als men op voorhand wist dat de prijzen onder de reële waarde van deze meesterwerken bleven. De topstukken die hij kon voorstellen, bijvoorbeeld aan het museum of aan een grote galerij in Buenos Aires, konden niet worden blootgesteld aan de nieuwsgierigheid van iedereen: dat kon ze immers schaden...

66. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 8 januari 1950.

Voorts was Brans in november verhuisd naar een villa met tuin aan de Calle del Arzobispo Cos in Ciudad Linaal, aan de oostelijke rand van de hoofdstad. Ondanks de winterkoude voelde hij zich er eindelijk thuis. Met de Belgen had hij nauwelijks nog contact. Ook uit België zelf had hij weinig nieuws. Uit de kranten had hij vernomen dat Ernest Claes was vrijgesproken en dat Cyriel Verschaeve in Innsbrück was overleden.⁶⁷ Andere vrienden zaten nog op dezelfde plaats – dus in de gevangenis.

Brans gaf ten slotte een duidelijk antwoord op de vraag van Daye of het niet tijd werd dat hij van zich liet horen. Die tijd was inderdaad gekomen, schreef Brans. Het had geen zin zich in polemieken te gooien, maar ze hoefden ook niet over zich te laten lopen. Daye moest een goede gelegenheid aangrijpen om van zich te laten horen, zonder lawaai en zonder dat men hem kon aanvallen. Hij moest maar eens tonen dat hij nog iets te zeggen had en nog over een pen beschikte.

Op het einde van januari schreef Daye een antwoord.⁶⁸ Op een enkele beschouwing over de toestand in Europa na – Daye constateerde dat er sneller dan gedacht een wapenwedloop tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie was begonnen – was de brief bijna geheel gewijd aan de houding van Leopold III in de koningskwesitie. Daye was er voorstander van dat de vorst eerlijk en moedig zijn overtuiging zou verdedigen. Hij had tijdens de oorlog immers geopteerd voor het openhouden van verschillende mogelijkheden voor de toekomst van België, maar hij mocht zeker niet in de rol gedrongen worden van ‘Eerste onder de Weerstanders’. Natuurlijk, dat vereiste moed. Daye verwees als voorbeeld naar de houding van Leopold II, die de moed had gehad om impopulair te sterven. Twintig jaar later werd hij beschouwd als de grootste vorst van België, vanwege de verwezenlijking van de kolonie Congo!

Op het kunstproject zou Daye in een volgende brief nog terugkomen, zo beloofde hij. Maar, “*pour le moment, ce sont les vacances, il y a 40 degrés...*”. Hij deelde wel mee dat enkele weken later een boek van zijn hand zou verschijnen, met de titel *Suicide de la Bourgeoisie*. Hierin zou hij een aantal overdenkingen over het actuele tijdsgewricht ten beste geven. “*Ce sera ma rentrée...*”, zo voorspelde hij.⁶⁹

67. Ernest Claes (1885-1968) was schrijver. Hij werd na de Tweede Wereldoorlog wegens collaboratie aangeklaagd. In december 1949 werd hij door het Krijgshof definitief vrijgesproken. Cyriel Verschaeve (1874-1949) was priester en auteur van poëzie, theater en essays. Hij stapte tijdens de Tweede Wereldoorlog in de collaboratie, onder meer als voorzitter van de Vlaamse Cultuurraad, en steunde vooral de SS en de DeVlag. In 1944 week hij uit naar Duitsland en nadien naar Oostenrijk. Hij overleed er in Solbad Hall in november 1949.

68. SOMA: Brief van [P. Daye] aan Cher Ami, Buenos Aires, 31 januari 1950.

69. Het is zeer de vraag of dit werk inderdaad in 1950 is verschenen. Brans vroeg in een volgende brief, einde 1950, hoever het ermee stond. Wel vonden we in enkele bibliotheken in Argentinië en Costa Rica: P. Daye, *El suicidio de la burguesía europea*, Buenos Aires-Claridad, 1952. In België hebben we nog geen exemplaar gevonden. Er is kennelijk nooit een vertaling van gepubliceerd. De uitgeverij bezit geen gegevens meer betreffende de publicatie. E-mail van A.M. Cabanellas aan F. Seberchts, s.l. [Buenos Aires], 14 maart 2007.

Op het einde van 1950 stuurde Brans een nieuwe brief aan Daye, ditmaal op briefpapier van zijn kantoor, 'Informaciones Jurídicas Internacionales'.⁷⁰ Hij vroeg de mening van Daye over een project waarin hij veel heil zag: de oprichting van een internationale organisatie van oud-collaborateurs en van Duitsers die vanwege politieke redenen veroordeeld waren. Het voorstel was hem gedaan door een Engelse vriend, over wie hij niet verder uitweidde.⁷¹ Deze organisatie moest zich toeleggen op inspanningen om gevangen geestesgenoten vrij te krijgen. Tevens moest ze een verzameling worden van intellectuelen die de 'echte Europese geest' – "*l'unique qui peut sauver notre continent*" – in zich droegen. Brans gaf toe dat deze geest op dat ogenblik maar op een laag pitje stond, maar een dergelijke organisatie kon bijdragen tot een heropleving. Hij had de intentie om dadelijk met de terreinverkenning te starten. Kon Daye hem voorlichten over Argentinië? Brans dacht in de eerste plaats aan Lagrou om hierbij te helpen: die had wellicht gelijkwaardige ideeën. Spanje zou een ideale centrale zetel vormen voor dit initiatief: het was het enige land in Europa waar men aan iets dergelijks kon werken zonder in de problemen te komen.

Voor het overige was men in Europa niet buitengewoon optimistisch: men scheen zich op catastrofale verrassingen en op een bezetting van het Westen door Sovjet-Russische legers voor te bereiden. De politieke leiders lieten het niet aan hun hart komen: zij begingen obstinaat de ene vergissing na de andere. Brans meende dat ze vastzaten in de politieke spelletjes die ze sinds 1940 speelden en dat ze slechts door zelfmoord hieraan konden ontkomen, wat hem niet democratisch toescheen. Enerzijds hielden ze diegenen die reeds tien jaar eerder de situatie hadden begrepen in de gevangenis; anderzijds bereidden ze een herhaling van de evacuatie van mei 1940 voor. Maar waar moesten ze heen? Brans zag slechts enkele lichtstralen in de duisternis: sommige dagbladen in neutrale landen begonnen het proces te maken van Roosevelt, Churchill en hun epigonen.⁷² Men kon natuurlijk niet meer de enorme misstappen goedmaken die deze heren hadden begaan, maar het was Brans een kleine troost dat men eindelijk een en ander begon in te zien. Voor het overige was de politiek in Europa een chaos: de gebeurtenissen gingen ruim de capaciteiten en de moed van de regeringen te boven.

70. SOMA: Brief van J. Brans aan Cher Ami, Madrid, 10 december 1950.

71. In zijn antwoord op deze brief noemde Daye wél een naam: "*Il s'agit de Oswald, n'est-ce pas?*" Het gaat hier wellicht om de voormalige leider van de British Union of Fascists, Oswald Mosley (1896-1980). Na de oorlog probeerde hij met de oprichting van de Union Movement en van de National Party of Europe een eengemaakt Europa te realiseren.

72. Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) was van 1933 tot aan zijn dood democratisch president van de Verenigde Staten van Amerika.

Winston Churchill (1874-1965) was meermaals minister in het Verenigd Koninkrijk, onder meer eerste minister van 1940 tot 1945.

Daye stuurde op Silvesteravond van 1950 een uitgebreid antwoord aan Brans.⁷³ Hij bezorgde hem het adres van Lagrou, die op dat ogenblik in Buenos Aires woonde en zich nog steeds señor Van Groede liet noemen. “*C’est un homme charmant et d’une intégrité intellectuelle parfaite, à l’âme généreuse*”, zo prees hij de voormalige SS-leider. Maar Lagrou scheen hem ook wat utopistisch; hij zette bovendien tal van nieuwe initiatieven op poten die met veel trompetgeschal werden aangekondigd om vervolgens als een soufflé in elkaar te zakken. Voorts waarschuwde hij voor de overhaaste plannen van hun beider Engelse vriend Oswald. De organisatie zoals Brans ze beschreef, leek Daye een schitterende zaak en zeer wenselijk, maar veel van de mensen voor wie ze bestemd was, waren niet mee geëvolueerd met de tijd. Hij had destijds aan Oswald gezegd: “*Si nous avons la nouvelle génération avec nous, c’est à dire la jeunesse, tout est possible; si nous ne l’avons pas, les espoirs sont beaucoup plus limités*”. Overigens was hij het eens met Brans en hij zou dergelijke initiatieven zeker steunen. Het idee kwam op tijd: in de hele wereld waren er tekenen en in Argentinië kende Daye veel mensen die klaar stonden om ‘te marcheren’. Hij zou alvast enkele mensen – hij vermeldde een Italiaan met de nodige connecties – contacteren. Voorts vroeg hij of Brans wist wat de Amerikanen van de plannen vonden, maar hij had zo zijn twijfels vanwege hun onoprechtheid en hun absurde politiek. Samenvattend stelde Daye dat hij akkoord ging, maar dat er tijd, geduld, vasthoudendheid en bekwaamheid nodig was om de plannen te ontwikkelen. Het ridderlijke en genereuze Spanje vormde inderdaad het beste en zekerste terrein om van start te gaan, terwijl men veel medewerking in Zuid-Amerika zou kunnen vinden.

BESLUIT

Met deze brief van Daye stopte de briefwisseling tussen de twee vrienden. Volgens Mia Dujardin, Brans' tweede echtgenote, had dat te maken met het feit dat deze laatste met zijn gezin naar de Duitse Bondsrepubliek verhuisde, maar dat gebeurde pas enkele jaren later.⁷⁴ In elk geval bleven de relaties hartelijk: er werden nieuwjaarskaartjes uitgewisseld en de twee ontmoetten elkaar zelfs verschillende malen.⁷⁵

In de correspondentie kwamen verschillende onderwerpen geregeld terug: de persoonlijke ervaringen en levenssfeer van beide correspondenten, de situatie in België, meer bepaald de repressie en de koningskwestie, de situatie in Europa en in de wereld en ten slotte de contacten met voormalige collaborateurs en fascistische en nationaal-socialistische politici en functionarissen.

73. SOMA: Brief van [P. Daye] aan Cher Ami, Buenos Aires, 31 december 1950.

74. Brans verhuisde in 1957 naar de Duitse Bondsrepubliek, waar hij juridisch adviseur werd bij Bayer in Leverkusen. P.J. Verstraete & K. Barzezele, Interview Jan Brans [...], p. 14.

75. Telefonische mededeling van M. Dujardin aan F. Seberechts, 13 februari 2007.

Beide briefschrijvers waren erin geslaagd in de loop van de voorbije jaren opnieuw een min of meer stabiel bestaan op te bouwen. Ze hadden beiden werk en een eigen huis. Daye gaf les en schreef, terwijl Brans zich op juridisch werk, kunstkritiek en kunsthandel toelegde. Bovendien had deze laatste zijn familie kunnen laten overkomen. Elk van hen had een kring van vrienden en lotgenoten rondom zich, al scheen dat bij Brans minder uitgesproken dan bij Daye.

De contacten met België waren eerder beperkt; voor Daye verliep dat een stuk moeilijker dan voor Brans. Deze laatste kreeg geregeld (knipsels uit) de Belgische pers onder ogen en kon zich dus toch een beter beeld vormen van de evoluties aan het thuisfront. In de eerste jaren na de oorlog kwamen vooral de repressieprocessen aan bod. Op het einde van het decennium besteedden beide correspondenten – vooral dan de monarchist Daye – meer aandacht aan de koningskwestie. Ze namen hierin – het zal niet verbazen – een uitgesproken Leopoldistisch standpunt in. De parlaments- en regeringsleden van mei 1940 en van na de oorlog konden op weinig begrip rekenen, behalve dan misschien De Vleeschauwer, die Romsée scheen te verdedigen. Ook de raadgevers van Leopold III moesten het ontgelden. Zelf hoopten ze dat de koning zich wat fermer zou gedragen in zijn strijd met de verkozenen des volks.

De aversie voor de geallieerden – in de eerste plaats de Amerikanen – en de vrees voor een verder oprukken van de Sovjet-Russische vijand beheersten de visie op Europa van beide correspondenten. Het was voor hen duidelijk dat Duitsland en zijn collaborateurs, die immers zo vooruitziend waren geweest dat het communisme de wereld bedreigde, op een onrechtvaardige manier waren behandeld door kortzichtige en misdadige politici als Churchill en Roosevelt. Van de NAVO en het prille streven naar een democratisch verenigd Europa hadden Brans en Daye alvast geen hoge pet op.

Daarentegen groeide de overtuiging dat de spontaan gegroeide contacten en netwerken tussen rechtse, nationalistische en fascistische krachten, in de eerste plaats in Europa en in Zuid-Amerika, dienden geformaliseerd te worden. Kringen rond Belgische monarchisten als Daye en De Man enerzijds en nationaal-socialisten en collaborateurs als Brans en Lagrou anderzijds kwamen zo met elkaar in contact en legden verbanden met Spaanse falangisten, Duitse nazi's, Argentijnse peronisten, Italiaanse fascistie, Kroatische Ustasja's en de Britse fascist Mosley. Zij speelden geen eersterangsrol in de politiek, maar konden wel een belangrijke invloed uitoefenen in verschillende landen.

Was het leven van Daye en Brans, zoals het naar voren kwam uit hun correspondentie, exemplarisch voor dat van de politieke vluchtelingen na de Tweede Wereldoorlog in Spanje en Argentinië? Tot op zekere hoogte is dat inderdaad het geval: de strijd om een behoorlijk bestaan te organiseren, de interesse voor wat in België gebeurde, de pogingen om contacten te leggen met gelijkgezin-

den, vinden we ook terug bij andere emigranten. Maar door hun bevoorrechte positie als intellectuelen, journalisten en politieke leiders beschikten ze over een uitgebreider netwerk aan contacten, meer informatie en meer talenten en mogelijkheden om een nieuw leven te beginnen dan andere lotgenoten; een gewoon lid van één of andere militaire of paramilitaire formatie had het op dat vlak wellicht moeilijker.

Frank Seberechts (° 1961) is doctor in de geschiedenis. Als onderzoeker bij SOMA en ADVN publiceerde hij onder meer over verschillende aspecten van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de Tweede Wereldoorlog.